

Сліпченко С. О.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ

РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА В КРАЇНАХ ЄВРОПИ¹

Відомо, що процеси глобалізації та інтеграції тією чи іншою мірою відбуваються на всіх етапах розвитку людства. Їх сенсом є утворення єдиного суспільства на засадах справедливості. І, якщо загальна глобалізація веде до світового ефективного порядку, то еволюційний розвиток права – до світового ефективного правопорядку, до створення єдиного правового простору. Очевидно, що подібні процеси відбуваються й у сфері приватного права, і кожна країна, яка намагається інтегрувати до світової спільноти, має їх враховувати. У зв'язку з цим, як справедливо відзначається у юридичній літературі, Україні слід брати до уваги світову тенденцію розширення змісту приватного права за рахунок особистих немайнових прав, що вже знайшло своє часткове відображення в деяких цивільно-правових кодифікаціях [1, с. 25].

Зважаючи на те, що наша країна обрала вектор свого розвитку, в першу чергу, на інтеграцію до європейської спільноти, нам слід чітко усвідомлювати тенденції розвитку вчень про особисті немайнові права у країнах Європи. Це дозволить сформулювати уявлення про те, яким чином та у якому напрямі має розвиватися вітчизняне цивільне законодавство, покликане регулювати особисті немайнові відносини, та, з урахуванням загальних уніфікаційних підходів, прискорити процеси євроінтеграції.

Розвиток вчень про особисті немайнові права в країнах Європи умовно можна поділити на три етапи. Перший етап розпочався після Французької революції та тривав до Другої світової війни, коли, базуючись на природно-правовому вченні Дж. Локка, спочатку у Франції, а в подальшому і в деяких інших країнах континентальної системи права, за людиною було визнано особисті немайнові права. У цей період у Європі формується загальний

---

¹ Отримані в Києві на форумі права 28.03.2018

принцип захисту особистості та здійснюється пошук механізму правової регламентації особистих немайнових відносин. Зокрема, у Франції пропонується регулювати відносини через конструкцію права власності. В Англії обґрунтовується існування у загальному праві права на таємницю приватного життя (right of privacy). Причому воно розумілося настільки широко, що передбачало і захист особистих немайнових інтересів авторів. Такий підхід базувався на тому, що в основу права на таємницю приватного життя було покладено загальну заборону будь-якої поведінки, здатної порушити певний особистий немайновий інтерес.

У свою чергу, німецька юриспруденція обрала свій шлях розвитку вчень про особисті немайнові права. Це було продиктовано достатньою жорсткістю системи догматичних конструкцій, сформованих у пандектній системі права до середини XIX століття, яка перешкоджала включенню нематеріальних благ у число об'єктів суб'єктивних цивільних прав. Для німецької доктрини поняття власності було пов'язано з пануванням виключно над матеріальними об'єктами, а ототожнення, на той час, речового і абсолютного права, не залишало місця для конструкції абсолютного права на нематеріальні блага [2]. Тому серед дослідників розгорнулася широка полеміка. Пропонувалося розглядати поняття особистих прав як «залишкову» від майнових категорію, що вбирає в себе права на будь-які нематеріальні об'єкти (Ф. Савиньї). Обґрунтовувалися погляди, що правоздатність і є особистим правом (право на особистість в широкому сенсі) (Г. Пухта). Зверталася також увага на те, що деякі особисті нематеріальні блага можуть індивідуалізуватися та відокремлюватися від особи, якій вони належать. Більш того, стверджувалося, що частина об'єктів особистих прав мають як майнову, так і немайнову цінність (О. Гірке). При цьому, при розробці цивільного законодавства Німеччини наприкінці XIX століття було вирішено захищати особисті права через конструкцію відшкодування шкоди. І такого підходу Суд рейха притримувався аж до Другої світової війни, не визнаючи існування загального особистого права [3, с. 105–106].

Разом з тим, на першому етапі розвитку вчень про особисті немайнові права у Європі, незважаючи на різноманітні підходи, реалізується охоронний механізм особистих немайнових прав. Сутність його полягає в тому, що управомоченій особі надаються лише можливості їх охорони від порушень.

Другий етап розпочався після Другої світової війни та характеризувався загальним гуманістичним вектором розвитку особистих немайнових прав. Саме у цей період укорінюється загальне уявлення про їх немайновий характер та невідчужуваність і нездатність передаватися. Як зазначається в юридичній літературі, невідчужуваність та невіддільність особистих немайнових прав вважалося головною підставою для їх відмежування від суб'єктивних цивільних прав, що мають майновий характер, а також для розмежування особистих немайнових благ і об'єктів майнового обороту [2].

На цьому етапі формується не тільки національне законодавство країн Європи, покликане закріпити особисті немайнові права, а й міжнародне, до якого активно залучається європейська спільнота. Так, у 1948 році приймається Загальна Декларація прав і свобод людини, потім Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), міжнародні пакти про права людини (1966), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання (1984), Віденська декларація і програма дій (1993) тощо. Наприкінці другої половини ХХ століття до цього процесу активно залучаються країни східноєвропейського регіону, які виходили із системи соціалістичного ладу. Напрацьовувались загальноєвропейські правові стандарти.

Третій етап розвитку вчень про особисті немайнові права в країнах Європи розпочався з 80-х років минулого сторіччя. Це пов'язано зі зміною уявлень про цивільний оборот, про взаємозв'язок нематеріальних благ з їх носієм, про рухливість меж між майновими та особистими немайновими інтересами. У цей період починає формуватися розуміння того, що за змістом особисті права не зводяться тільки до можливості використання засобів захисту

особистого інтересу, а й надають уповноваженій особі ряд позитивних поведінкових можливостей, пов'язаних з використанням об'єкта. Звертається увага на зростання майнового значення нематеріальних благ, які традиційно вважалися особистими немайновими; активно обговорюються тенденції до відмови від безумовної та категоричної характеристики прав на особисті немайнові об'єкти як виключно немайнові та невіддільні від особи-носія.

Така спрямованість розвитку вчень про особисті немайнові права підтверджується, а в деяких випадках і корегується судовими рішеннями. Це стосується як рішень національних судів європейських країн, так і Європейського Суду з прав людини. Зокрема, рішенням Європейського Суду з прав людини у справі Ван Марле проти Нідерландів було визнано, що право на ділову репутацію може бути майновим [4, с. 231–232]. Федеральний Верховний суд Німеччини у справі Марлен Дітріх також визнав права на використання імені та зображення фізичної особи майновими [5]; у справі Ганса Фухсбергера майновим було визнано право на використання зображення [6]. Подібний досвід напрацьовано і в Польщі [7].

Отже, у юриспруденції Європи поступово формується уявлення про те, що на особисті нематеріальні блага можуть виникати і майнові права. При цьому абсолютно не виключається їх спрямованість на задоволення особистого немайнового інтересу. Поряд з цим, визнається існування і об'єктів, які здатні задовольняти лише особистий немайновий інтерес (життя, здоров'я, особиста недоторканність тощо). На них виникають лише особисті немайнові права.

Таким чином, критерієм виділу особистих немайнових правовідносин в окрему групу стає не їхня спрямованість на охорону особистого інтересу, а нематеріальність об'єкта права. Вони поділяються на два види. Ті, що мають дуалістичну природу, та ті, що мають природу моністичну. Перші містять у собі особисті немайнові та майнові права. Другі – лише особисті немайнові права. Встановлення абсолютних правовідносин з дуалістичною природою виконує функцію монополізації нематеріальних благ та, по суті, є однією з передумов збільшення економічної цінності виділеного таким чином об'єкта. Це,

звичайно, не означає, що даний об'єкт дійсно стане затребуваним при задоволенні майнових інтересів, однак така ймовірність явно підвищується.

Стосовно віддільності нематеріальних благ від особи-носія, як їх безумовної ознаки, то у її сприйнятті також спостерігаються певні зміни. Причому такі зміни відбуваються помірковано та неодномоментно. З однієї сторони, визнається, що в тих випадках, коли нематеріальні об'єкти зорієнтовані лише на задоволення особистих немайнових інтересів особи-носія, вони є невіддільними. Інакше кажучи, виключний особистий характер нематеріального блага вказує на його невіддільність, так само, як і прав на нього.

Прояв такого підходу спостерігається у рішенні Європейського суду з прав людини у справі Йеггі проти Швейцарії [8]. Суть його полягає в наступному. Заявник був народжений поза шлюбом. Можливий біологічний батько заявника мав зв'язок із його матір'ю, але заперечував своє батьківство. За життя він відмовився від медичної експертизи. Аналіз групи крові, проведений відразу після його смерті, не підтвердив батьківства померлого стосовно заявника. З часом розвиток науки надав можливість провести ДНК-експертизу і, таким чином, ще раз перевірити спорідненість заявника та його можливого батька. Для цього була потрібна ексгумація останнього. Законна родина покійного заперечувала проти його ексгумації з метою отримання зразка ДНК та подальшого аналізу. Як один з аргументів своїх заперечень члени родини називали те, що такі дії передбачають втручання в особисте життя померлого.

Розглядаючи питання права, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що відбір подібним чином зразка ДНК не являв би втручання в особисте життя померлого в силу його відсутності. Воно, як об'єкт права, припинило своє існування.

З іншої сторони, національні суди країн Європи поступово змінюють своє ставлення до безумовної характеристики прав на особисті немайнові блага та самих об'єктів, як невіддільних від особи-носія. Як приклад, можна знову ж

таки навести рішення Федерального Верховного суду Німеччини у справі Марлен Дітріх, що вже згадувалося раніше [5]. Задовольняючи позов її єдиної спадкоємиці, суд зазначив, що особисті немайнові права, які мають комерційну цінність, не перебувають у нерозривному зв'язку з особою-носієм (у нашому прикладі – з Марлен Дітріх), не припиняються з її смертю, а тому можуть захищатися спадкоємцями померлої особи. Змінює своє ставлення до невіддільності особистих немайнових прав та їх об'єктів і Європейський суд з прав людини. Так, наприклад, у справі Ельберте проти Латвійської Республіки [9] зазначається, що міжнародні договори, включаючи Конвенцію про права людини і біомедицину та Додатковий протокол, включаючи пояснювальний звіт до протоколу, були створені, щоб захистити права як живих, так і померлих донорів. Метою цих договорів є захист гідності, особистості й цілісності «кожної» народженої людини, незалежно від того, жива вона зараз чи померла. Не менш яскравим прикладом зміни ставлення до невіддільності особистих немайнових прав та їх об'єктів є і розгляд справи Знаменська проти Російської Федерації [10]. У справі оскаржувалася відмова національних судів розглянути заяву про встановлення походження мертвонародженої дитини від співмешканця заявниці, який на момент подачі заяви до національного суду також помер, та про зміну імені цієї дитини. Ситуація ускладнювалася тим, що невдовзі після звернення заявниці до національного суду, померла особа, яка була, на підставі презумпції «на батька дитини вказує його шлюб з жінкою, яка її народила», зареєстрована батьком та батьківство з якою оспорювалося.

Незважаючи на те, що Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що своєю відмовою розглянути вказану заяву національні суди порушили право на особисте та сімейне життя саме тієї особи, яка подавала заяву, тим не менше, опосередковано, визнав, що мертвонароджена дитина, у якої навіть не виникла правоздатність, може мати прізвище, ім'я, по батькові. Це прізвище, ім'я, по батькові у неіснуючого суб'єкта можна змінювати. Тим самим визнається, що ім'я фізичної особи (у широкому розумінні цього слова) як об'єкт цивільного

права, може існувати і без свого носія. Між мертвонародженою дитиною та вже померлим біологічним батьком може встановлюватися батьківство. А між особою, яка зареєстрована батьком, але вже також померла, та неіснуючим суб'єктом факт батьківства може оспорюватися.

Очевидно, що наведені рішення судів відображають сучасний стан і напрям розвитку вчень про особисті немайнові права у європейській юриспруденції. Адже судова практика, по суті, фіксує рівень позитивних знань про свій предмет, який досягнуто на той чи інший момент часу.

Таким чином, для сучасного етапу розвитку вчень про особисті немайнові права властиве більш гнучке сприйняття їх правової природи. Визнається, що особисті немайнові правовідносини можуть мати як моністичний (містити у собі лише особисті немайнові права), так і дуалістичний (наповнюватися як особистими немайновими, так і майновими правами) характер. Тому законодавче та традиційне використання термінів «особисті немайнові», «особисті», для позначення певних правовідносин, саме по собі ще не свідчить про їх виключну спрямованість на задоволення немайнових інтересів. Невіддільність їх об'єктів, а в деяких випадках і прав на них, також не є безумовною.

За змістом особисті немайнові правовідносини зводяться не тільки до можливості використання засобів захисту особистого інтересу, а й надають уповноваженій особі ряд позитивних поведінкових можливостей, пов'язаних із використанням нематеріального блага. Тому ознака нематеріальності останнього сама по собі не перешкоджає організації його цивільного обороту.

Разом з тим, на завершення, хотілося б відзначити, що вчення про особисті немайнові права в країнах Європи не зупинилося у своєму розвитку. Воно перебуває в постійній динаміці, стикаючись з новими викликами. Як ілюстрацію наведемо лише один із таких викликів. Наприклад, у сучасній європейській правовій науці активно обговорюються питання щодо конфлікту суб'єктивних, у т. ч. і особистих немайнових прав. Суть проблеми полягає в тому, що інколи суб'єктивні права, що належать різним особам, не можуть бути

здійснені ними в повному обсязі, оскільки здійснення одного з цих прав призводить до припинення суб'єктивного права іншої особи чи перешкоджає його здійсненню повністю або в якійсь частині [11, с. 75]. Такі конфлікти, наприклад, можуть мати місце при здійсненні особами, які перебувають між собою у шлюбі, права на материнство та права на батьківство, при цьому один із подружжя або не бажає, або не може мати дітей. Подібна ситуація може виникнути й у випадку одночасного захисту прав на повагу рішення однієї особи стати (не стати) батьком, іншої – стати (не стати) матір'ю. Показовою в останньому випадку є справа Еванс проти Сполученого Королівства [12], яка викликала великий резонанс у науковій літературі. У цій справі Європейський суд з прав людини визнав, що право на повагу рішення не бути батьком підлягає пріоритетному захисту порівняно з правом на повагу до рішення стати матір'ю. Необхідність вирішення конфлікту прав може виникнути і при вирішенні питання посмертного донорства та подальшої трансплантації вилучених органів. І такий конфлікт полягатиме у виборі пріоритету захисту, з однієї сторони, права на недоторканність тіла померлої особи, поваги до людини, яка померла, та, з другої сторони, права на життя. Очевидно, що для розв'язання наведеної проблеми перед науковою спільнотою постає необхідність установити справедливий баланс між такими правами (інтересами), визначити критерії їх оцінки та запропонувати правила застосування принципу найменшого зла.

Бібліографічний список

1. Довгерт А. Система приватного права и структура проекту нового Цивільного кодексу України, Українське право, 1997. № 1. С. 24–27.
2. Кашанин А. В. О проблеме распоряжения личными неимущественными правами автора // Вестник гражданского права. М. : Издат. дом В. Ема. 2009. № 4. С. 43–98. URL: <http://www.hse.ru/org/persons/1230371>.
3. Шрамм Х.-Й. Общее личное право и возмещение не-материального вреда в немецком праве // Личные неимущественные права: проблемы теории и

практики применения : сб. ст. и иных материалов ; под ред. Р. А. Стефанчука. К : Юринком Интер, 2010. С. 103–118. (Актуальные проблемы гражданского права).

4. Постановление ЕСПЧ от 26.06.1986 / Стандарты Совета Европы в области прав человека применительно к положениям Конституции Российской Федерации. Избранные права ; науч. ред. Н. В. Варламова, Т. А. Васильева. М. : Ин-т права и публич. политики, 2002. – 606 с.

5. Marlene Dietrich, Bundesgerichtshof, NIZR 49/97, 1.12.1999. URL: http://www.uni-kiel.de/ipvr/l_schack/schriftenverzeichnis.shtml.

6. Fuchsberger H. J., NVIZR 285/91, 14.04.1992.

7. Kurowska-Tober E. Commercial use of the right to a likeness. Part I // Warsaw Voice. URL: <http://www.warsawvoice.pl/view/7088> (24.05.2006).

8. Вопрос о праве человека на уважение личной и семейной жизни // Бюл. Европ. Суда по правам человека. Рос. изд. 2007. № 2. URL: <http://www.ourcourt.ru/practice/feder00/pr00842.htm>.

9. Постановление ЕСПЧ от 13.01.2015 «Дело «Элберте (Elberte) против Латвийской Республики» // КонсультантПлюс. URL: <http://zakoniros.ru/?p=17916>.

10. Постановление ЕСПЧ от 02.06.2005 «Дело «Знаменская (Znamenskaya) против Российской Федерации» // Сейчас.ру. URL: <https://www.lawmix.ru/vas/127122>.

11. Богданова Е. Е. Защита интересов граждан при конфликте их личных неимущественных прав // Журнал российского права. № 12. 2013. С. 75–86.

12. Постановление ЕСПЧ от 10.04.2007 «Дело «Эванс (Evans) против Соединенного Королевства» // Сейчас.ру. URL: <https://www.lawmix.ru/abrolaw/3910>.